

MAGNUS HENREKSON

Jämställdhet ur incitamentsperspektiv*

Under 1990–91 genomförde Statistiska Centralbyrån en stor undersökning av tidsanvändningen i den del av befolkningen som då var i yrkesverksam ålder. Huvudresultaten från denna digra undersökning omfattande närmare 4 000 personer föreligger nu i en rapport författad av Klas Rydenstam [1992]. Rapporten disserterar tidsanvändningen i en mängd olika dimensioner där tyngdpunkten hela tiden ligger på skillnaden mellan kvinnor och män: fördelning mellan olika aktiviteter, förändringar över livscykeln, regionala skillnader, socioekonomiska skillnader, fördelning över veckodagar och över dygnets timmar m.m.

Syftet med denna korta artikel är inte att försöka belysa alla dessa aspekter utan att dels försöka fokusera på studiens intressanta huvudresultat avseende skillnaderna mellan kvinnor och män, dels att med dessa huvudresultat som avstamp något utförligare diskutera möjligheterna för båda parter att kombinera vad som upplevs som en tillfredsställande karriär med delat ansvar för barnens uppväxt och hemarbetet i övrigt. Jag hoppas också att mitt inlägg ska stimulera till fortsatt debatt i denna viktiga fråga, inte minst i form av bidrag från dem som, till skillnad från mig, själva forskat på området.

Utredningens huvudresultat

I viss mening tror jag utredningens resultat sammanfaller med de flestas förutfat-

Ekonom dr MAGNUS HENREKSON är verksam vid Fackföreningsrörelsens institut för ekonomisk forskning, FIEF. För närvarande forskar han främst kring ekonomisk tillväxt.

tade mening: män utför mer betalt arbete och kvinnor mer obetalt. Av kvinnors vecka tar i genomsnitt förvärvsarbetet 27 timmar och hemarbetet drygt 33 timmar. För män är den genomsnittliga förvärvsarbetstiden 41 timmar och tiden för hemarbete 20 timmar per vecka. Vad som kanske är något oväntat är att summan av betalt och obetalt arbete är nästan exakt lika för män och kvinnor. Således arbetar inte kvinnor totalt sett mer än män, vilket då och då hävdas i debatten. Dessutom är det så att männen trots allt lägger ner ganska mycket tid på hemarbete, och även om det inte finns några äldre data att stödja sig på, är det knappast någon djärv gissning att männens hemarbete ökat dramatiskt på bara en enda generation. Den förändring som inträffat har gått oerhört snabbt.

Om man ska diskutera kvinnors och mäns tidsanvändning och önskvärdheten av ytterligare förskjutningar mot ökad likhet i densamma, är det lämpligt att koncentrera analysen till de yngre åldersgrupperna. Bidraget till de ovan redovisade genomsnitten från dem som närmar sig pensionsåldern är av begränsat intresse då deras värderingar och vanor i hög grad grundlades innan jämställdhet hade blivit viktig och om förändringar är av intresse är det framförallt kommande generationer som skall påverkas.

Ett utomordentligt intressant resultat i studien är att tidsfördelningen mellan män och kvinnor utan barn är likartad. I regel arbetar båda heltid och skillnaderna i hur mycket tid de lägger ner på hemar-

* Denna artikel är en bearbetning av det inlägg jag var inbjuden att göra då den aktuella tidsanvändningsstudien presenterades för Jämställdhetsrådet den 9 december 1992.

bete är tämligen små. De avgörande skillnaderna mellan män och kvinnors tidsanvändning uppstår först när barnen kommer!

Med denna kunskap i bagaget blir två aspekter viktiga: (1) tidsanvändningen under småbarnstiden och (2) vad som händer när barnen blir större. Den första aspekten är väl dokumenterad i utredningen. Kvinnorna drar i genomsnitt kraftigt ner på sitt förvärvsarbete och ökar hemarbetet. Männerna fortsätter i regel att förvärvsarbeta på heltid och ökar samtidigt hemarbetet. Småbarnsföräldrar jobbar klart mest av alla grupper. Den totala genomsnittliga arbetstiden för både mannen och kvinnan närmar sig 70 timmar per vecka i detta skede av livet. Vad som händer när barnen blir större vet vi ännu inte med bestämdhet, eftersom det har skett stora förändringar i både kvinnors och mäns tidsanvändning på kort tid. Om 10–15 år kan vi ge ett säkrare svar på den frågan, men om vi studerar tidsanvändningen i de lite äldre åldersgrupperna finns det ändå skäl att misstänka att kvinnan under småbarnsperioden grundlägger ett beteende som i genomsnitt innebär att hon permanent sänker sin ambitionsnivå i yrkeslivet.¹ Är då detta något att oroa sig över?

Individen eller familjen

Sett ur familjens synvinkel kan det vara fullt rationellt att makarna gör den uppdelning sig emellan av förvärvsarbete och hemarbete som vi observerar. Givet makarnas "komparativa fördelar" och olika yttre restriktioner ger kanske detta den högsta nyttan för familjen. Detta är inte minst en slutsats som följer av nyblivne nobelpristagen Gary Beckers analys (se särskilt Becker [1991]).

Med en Beckersk utgångspunkt blir det svårt att motivera en jämställdhetspolitik som den svenska, vilken bl.a. innebär en medveten strävan att påverka mäns och kvinnors tidsanvändning. Exempelvis är

den här refererade studien tillkommen inom ramen för det nationella jämställdhetsarbetet. I sin proposition 1987/88:105 hade regeringen en mycket bestämd syn på vad den menar med jämställdhet (s 3):

"Jämställdhet innebär... att kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom alla väsentliga områden av livet. I detta ligger bl.a. att var och en har ett arbete som ger en sådan lön att man kan svara för sin egen försörjning, att kvinnor och män delar ansvaret för barn och hemarbete och att båda könen engagerar sig lika mycket i politiska, fackliga och andra gemensamma angelägenheter i arbete och samhälle. Ett jämställt samhälle är ett samhälle där den sneda arbets- och maktfördelningen mellan könen är upphävd och där det alltså finns en praktiskt taget jämn könsfördelning inom alla samhällsområden."

Denna definition andas inget tvivel om att (åtminstone den dåvarande) regeringen med jämställdhet inte bara menar att båda könen ska ha lika valmöjligheter i såväl yrkes- som privatliv. Det innebär istället en aktiv strävan mot konvergens i tidsanvändningen mellan könen. Jag skall här inte ta ställning till om detta är rimligt utan nöjer mig med att konstatera att det innebär en kraftig förskjutning från hushållsperspektivet mot ett individcentrerat perspektiv. Som jag redan antytt finns det en mängd argument både för och emot en sådan perspektivförskjutning. Jag nöjer mig här med att diskutera frågan dels utifrån en *given* förutsättning att en jämn(are) tidsanvändning är önskvärd, dels kommer jag att något behandla hur man ska kunna hantera de oönskade bieffekter som uppkommer på grund av att den önskade utjämningen inte i alla lägen kommer att komma till stånd.

¹ Gustafsson [1977] är ett tidigt försök att utöver det omedelbara produktionsbortfallet uppskatta de långsiktiga kostnaderna av frånvaro från arbetsmarknaden.

Om delat ansvar är önskvärt

Som vi tidigare konstaterat är det när första barnet kommer som mäns och kvinnors tidsanvändning markant börjar skilja sig åt. Eftersom samhället skjuter till stora resurser både avseende föräldradigheter och barnomsorg, och att det dessutom har visat sig att barnfamiljernas beteende i mycket hög grad påverkas av det statliga regelsystemet på dessa områden² finns det osedvanligt stora politiska möjligheter att styra beteendet i önskad riktning.

Som framgår av rapporten utgörs en mycket stor del av småbarnsföräldrarnas obetalda arbetstid av omsorg om barn. Kvinnan lägger ner mer än dubbelt så mycket tid på detta som mannen. Det är knappast någon alltför vågad hypotes att ansvarsfördelning, rutiner, kunskap etc avseende barnen grundläggs under den första föräldradighetsperioden. Om det till övervägande del endast är kvinnan som tar ut föräldradigheten blir effekten att hon ganska snart får en komparativ fördel i omsorgen om barnen i förhållande till mannen. När detta väl har inträffat blir det kostsamt för familjen att bryta mönstret. Genom hemmavaron minskar också kvinnans förvärvsarbetsanknutna humankapital jämfört med mannens, vilket sett ur hushållets perspektiv gör det rationellt att lägga tyngdpunkten på förvärvsarbete för mannen och på hemarbete för kvinnan.

För att undvika att denna situation uppstår har onekligen statsmakterna ett kraftfullt styrmedel till sitt förfogande, nämligen föräldraförsäkringen. Genom att kvotera föräldradigheten – inte nödvändigtvis fullt ut så att den måste delas lika – blir mannen helt enkelt tvungen att stanna hemma under en viss tid om inte familjen ska gå miste om delar av föräldrapenningen. Det viktiga är här inte att mannen stannar hemma under så lång tid som möjligt utan att han överhuvudtaget stannar hemma och tar huvudansvaret för

barnomsorgen under en viss tid. Förslagsvis bör minst 2 månader av dagens 12 månaders föräldrapenning, baserad på inkomstbortfallsprincipen (90 procent av tidigare inkomst), tas ut av mannen. Detta skulle inte innebära något tvång för mannen att ta ut föräldradighet, men om han inte gör det kan familjen maximalt komma i åtnjutande av 10 månaders full föräldrapenning.³

Idag är det också relativt många välutbildade män med hög lön som slår i taket för föräldrapenningen genom att deras årsinkomst överstiger 7,5 basbelopp. Det större inkomstbortfallet för mannen blir då ett tungt vägande argument för att kvinnan ska ta ut hela föräldrapenningen. För att detta argument ska försvinna bör man avskaffa inkomsttaket eller åtminstone höja det till en nivå där en försvinnande liten andel befinner sig. Det finns också anledning att misstänka att det, om man vill få en förändring till stånd, kan vara av särskild vikt att män med högre lön tar föräldradigt. Av naturliga skäl arbetar dessa män oftare närmare ledningen i organisationen och bör i många fall oftare vara svårare att ersätta. Om arbetsgivaren tvingas till en högre acceptans för att även dessa män tar föräldradigt kan detta leda till ett snabbare genomslag för en förändring på bred front.

Ett alternativ till att höja inkomsttaket skulle kunna vara att sänka de sociala avgifterna på inkomster över 7,5 basbelopp i så hög grad att det finns ekonomiskt utrymme för att avtalsvägen förhandla fram föräldrapenning även för högre inkomster, ungefär på samma sätt som det idag

² Se Gustafsson & Stafford [1992] vad gäller barnomsorgen och Sundström & Stafford [1992] vad gäller föräldradigheten, inte minst avseende hur avståndet mellan föds-larna anpassas till föräldrapenningsreglerna.

³ Denna regel kan naturligtvis inte tillämpas i fall där det bara finns en vårdnadshavare.

fungerar avseende sjukpenning och avtalsförsäkringar.

Dessa åtgärder skulle bli en kraftfull styrmekanism i riktning mot en mer utjämnad tidsanvändning mellan könen, men för att denna styrning inte ska uppfattas som kraftigt välfärdssänkande krävs grundläggande attitydförändringar i arbetslivet, särskilt vad gäller arbetsgivarnas förväntningar på manliga anställda. Någonstans mellan 25 och 40 års ålder förväntas en man (och kvinna) både klara av familjebildning och karriär. Det är knappast någon överdrift att påstå att för det övervägande flertalet innebär en helhjärtad satsning på karriären att ansvaret för barnen och omsorgen om familjen blir lidande och vice versa. För att det ska gå att kombinera fullt ut måste förväntningarna på mannens (och kvinnans) "ansträngningsprofil" över livscykeln i grunden förändras. Det blir nödvändigt att arbetsgivare accepterar att karriären går lite långsammare under en period och att man kanske tom kan öka tempot igen när småbarnsperioden är över.

Idag förefaller attityden i många stycken att vara den omvända – det är just under den period i livet då man har småbarn som man, åtminstone om man är man, förväntas göra huvuddelen av karriären. Det man inte uppnått vid 40–45 års ålder har man små möjligheter att kompensera senare. Om inte detta förändras kommer den som väljer att ta ett stort ansvar för hemarbetet i regel att få betala ett pris i form av en totalt sett mindre framgångsrik karriär än annars.⁴

Vissa skillnader blir nog kvar

Även om de ovan skisserade förändringarna så småningom genomförs är det osannolikt att mäns och kvinnors tidsanvändning kommer att bli identisk. Vi kanske helt enkelt är olika. I så fall bör vi ta konsekvenserna av detta och respektera återstående olikheter som ett utslag av makarnas gemensamma val, vilket då ger

hela familjen största möjliga välfärd. Tyvärr är det dock så att en hel del av familje- och äktenskapslagstiftningen idag har en sådan utformning att man förutsätter att de återstående skillnaderna inom en nära framtid kommer att försvinna.

I den mån fördelningen av förvärvsarbete mellan makarna är ett resultat av ett gemensamt val bör detta rimligen få konsekvenser vid skilsmässa. Pensionsrättigheter, tex i form av ATP-poäng, som intjänats under äktenskapet bör vara gemensam egendom på precis samma sätt som andra tillgångar och därför delas lika vid skilsmässa.⁵ Den part, låt oss anta att det är mannen, som valt att förvärvsarbete i större utsträckning kommer i regel också att bygga upp ett större förvärvsarbetsanknutet humankapital genom *on-the-job training*, vidareutbildning osv. Detta gör att mannens inkomst blir högre, vilket motiverar att avkastningen på det humankapital mannen byggt upp under äktenskapet delvis bör tillfalla kvinnan och barnen i form av underhåll även om mannen inte har vårdnaden om barnen.⁶ Detta belopp bör inte fastställas i absoluta termer utan det bör i första hand vara relaterat till barnens och hustruns levnadsnivå innan äktenskapet upplöstes.

⁴ Sundström [1991] visar i en studie av anställda vid Televerket att föräldraledighet inverkar negativt på löneutvecklingen. Denna effekt är starkare för män än för kvinnor: för kvinnor är det i stort sett fråga om utebliven löneökning, medan ett års föräldraledighet för män leder till 3,8 procent lägre lön.

⁵ Eventuellt kan man tänka sig att detta kan avtalas bort genom äktenskapsförord eller samboavtal. Jfr även Kruse & Ståhlberg [1992].

⁶ Liknande problem kan uppstå vid skilsmässa om den ena parten genom förvärvsarbete eller på annat sätt finansierat den andra partens humankapitaluppbyggnad (studier). Se Borenstein & Courant [1989] för en intressant analys av detta problem.

Avslutande synpunkter

Vi har i denna artikel kunnat konstatera att män och kvinnor arbetar totalt sett lika mycket, skillnaden ligger i att en större andel av männens arbete utgörs av förvärvsarbete. Fram till det första barnets födelse är dock skillnaderna små. Om man vill få en ändring till stånd i fördelningen av tidsanvändningen mellan könen måste intresset fokuseras på småbarnsperioden. Staten är här i besittning av ett kraftfullt styrinstrument i form av föräldraförsäkringen. Genom en mild form av könskvotering och ett borttagande (eller kraftigt höjning) av taket i föräldraförsäkringen finns goda förutsättningar att få fäderna att i större utsträckning stanna hemma och ta hand om barnen under en viss tid. Då kan den specialisering i ansvarsfördelningen som uppstår när endast modern tar ut föräldrapenning undvikas.

Samtidigt krävs också grundläggande attitydförändringar i arbetslivet i form av att man prioriterar en mindre brant och mer utdragen karriärprogression för både män och kvinnor.

Även om dessa förändring genomförs kommer sannolikt vissa grundläggande skillnader mellan könen att kvarstå. Att med ytterligare ekonomiska eller andra styrmedel försöka utplåna en sådan kvarstående skillnad blir sannolikt kraftigt välfärdssänkande för enskilda familjer. Istället bör man överväga att på olika områden anpassa lagstiftningen till denna realitet.

Om de ovan skisserade förändringarna genomförs förbättras både kvinnors och mäns möjligheter att kombinera en tillfredsställande karriär med delat ansvarsstagande för omsorg om barnen och det övriga hemarbetet. Dessa möjligheter är fortfarande sorgligt bristfälliga.

Referenser

- Becker, G S, [1991], *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Borenstein, S & Courant, P N, [1989], "How to Carve a Medical Degree: Human Capital Assets in Divorce Settlements". *American Economic Review*, vol 79, s 992–1009.
- Gustafsson, S, [1977], "Förvärvsfrånvarons kostnader". *Ekonomisk Debatt*, årg 5, nr 8, s 540–545.
- Gustafsson, S & Stafford, F P. [1992], "Day-care Subsidies and Labor Supply in Sweden". *Journal of Human Resources*, vol 27, s 204–230.
- Kruse, A & Ståhlberg, A-C, [1992], "Pensionerna i framtiden". *Ekonomisk Debatt*, årg 20, nr 4, s 269–278.
- Regeringens proposition 1987/88:105, *Om jämställdhetspolitiken inför 90-talet*.
- Rydenstam, K, [1992], *I tid och otid. En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91*. Levnadsförhållanden, rapport nr 79. Statistiska Centralbyrån, Stockholm
- Sundström, M, [1991], "Hur påverkar föräldraledighet lönerna?". *Ekonomisk Debatt*, årg 19, nr 3, s 269–278.
- Sundström, M & Stafford, F P. [1992], "Female Labour Force Participation, Fertility and Public Policy in Sweden". *European Journal of Population*, vol 8, s 199–215.